

MUHAMMED TAKİ DÂNIŞPEJÛH

yid Hasan Sâlât Nâsırî ile birlikte); *Fihrist-i Nüsaḥ-i Ḥaṭṭî-yi Kitâbhâne-i Âstân-ı Muḳaddese-yi Kum* (Kum 1355 hş.); *Fihrist-i Nüşahâ-yi Ḥaṭṭî-yi Dânişgede-i Edebiyyât* (Tahran 1339 hş.).

B) Neşirleri. İbn Sinâ, *en-Necât mine'l-ğarḳ îl bahri'd-delâlât* (Tahran 1364 hş.); Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Sevânihu'l-efkâr-ı Reşîdî* (Tahran 1358 hş.); *Câmî'ü't-tevâriḥ* (bazı bölümlerin tercüme ve neşri, Tahran 1338 hş.); *Fârâbî, el-Mantıkiyyât: en-Nuşûşü'l-mantıkiyye* (I-III, Tahran 1408 hş.); Nasîrüddin-i Tûsî, *Aḥlâḳ-ı Muḥteşemî ve se Risâle-i Diğer* (Tahran 1339 hş.); *Güşâyışnâme* (Tahran 1341 hş.); Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü'l-Esrâr ve sırrü'l-esrâr* (Tahran 1343 hş.); İbnü'l-Mukaffa', *el-Mantıḳ* (Tahran 1357 hş.); Muhammed Taki Esterâbâdî, *Şerḫü Fuşûş-i'l-ḥikme* (Tahran 1358 hş.); Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târiḥ-i Beyhakî* (I-II, Tahran 1376 hş.); Necmeddin Kûmî, *Târiḫü'l-vüzerâ* (Tahran 1985); Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâḫ ve ravzatü'l-efrâḫ* (Farsça trc. Maksûd Ali Tebrîzî, Tahran 1365 hş.); Abdullah b. Ali el-Kâşânî, *Zübdetü't-tevâriḥ* (bazı bölümleri, Tahran 1366 hş.); Ömer b. Sehlân es-Sâvî, *et-Tebsîra* (Tahran 1337 hş.); İbn Hindû, *Miftâḫü't-tıb* (Tahran 1368 hş., Mehdî Muhakkık ile birlikte); Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Me'âricü Nehci'l-belâğa* (Kum 1409 h.); Abdülkâdir b. Hamza el-Eherî, *el-Aḳṭâbü'l-kuṭbiyye ev el-Bulğa il'l-ḥikme* (Tahran 1358 hş.); Muhakkık el-Hillî, *Tercüme-i Fârsî-yi Şerâ'î'l-İslâm* (trc. Ebü'l-Kâsım b. Ahmed Yezdî, I-IV, Tahran 1346-1352 hş.). **C) Tercümeleleri.** *Mücmelü'l-ḥikme* (*Tercüme-i Güne-yi ez Resâ'il-i İḫvâni's-Şafâ*, Tahran 1375 hş.); Muhakkık el-Hillî, *Muḫtaşar-ı Nâfi* (Tahran 1343). Ayrıca çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi vardır (eserlerinin tam listesi için bk. *Rehnümâ-yi Kitâb*, XVIII, 670-688).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Taki Dânişpejûh, "Sergüzeşt-i Men", *Rehnümâ-yi Kitâb*, XVIII, Tahran 1354 hş., s. 659-688; İrec Efşâr, "Der Bâre-i Dânişpejûh", a.e., XIX (1355 hş.), s. 275-282; Charles-Henri de Fouchecour, "Mohammad Taqî Dâneche-pajouh membre d'honneur de la Société Asiatique (1911-1996)", *JA*, CCLXXXV/1 (1997), s. 23-30; Menûçîhr-i Sütüde, "Men ve Muhammed Taki Dânişpejûh", *Kilk*, sy. 80-83, Tahran 1375 hş., s. 599-602; "Der Güzeşteğân-i 'İlm ü Edeb, Üstâd Muhammed Taki Dânişpejûh", *Aşinâ*, VI/33, Tahran 1375 hş., s. 77.

GULÂM RIZÂ SÜTÜDEH

MUHAMMED TAPAR

(ö. 511/1118)

**Büyük Selçuklu hükümdarı
(1105-1118).**

18 Şâban 474'te (21 Ocak 1082) Tâceddin Seferiyye Hatun adlı bir câriyeden doğdu. Babası Sultan Melikşah Bağdat'ta vefat ettiği (485/1092) yanında bulunuyordu. Bir süre sonra beş yaşındaki oğlu Mahmud'u Büyük Selçuklu tahtına çıkarmaya çalışan üvey annesi Terken Hatun'la başşehir İsfahan'a gitti. Ağabeyi Berkyaruk, İsfahan'da Terken Hatun ile Mahmud'u muhasara ederken bir fırsatını bulup Berkyaruk'un ordusundaki annesinin yanına kaçtı.

486'da (1093) Bağdat'a giderken Muhammed Tapar'ı da yanında götürerek Sultan Berkyaruk onu Gence'ye melik olarak gönderdi; Emîr Kutluğ Tegin'i de kendisine atabeg tayin etti. Muhammed Tapar, Gence'de bulunduğu sırada çevresindeki emîrlerin ve Berkyaruk'un azlettiği Vezir Müeyyidülmülk'ün yönlendirmesiyle saltanat mücadelesine girişmeye karar verdi. Ancak Atabeg Kutluğ Tegin'i buna engel gördüğü için bir süre bekledi. Kendini yeteri kadar güçlü hissedince Kutluğ Tegin'i öldürtüp saltanat mücadelesini başlattı. Önce Gence'nin de içinde yer aldığı Arrân ve çevresini hâkimiyet sahasına kattı. Bu bölgede Sultan Berkyaruk adına okunmakta olan hutbeye son verip kendini Büyük Selçuklu sultanı ilân etti, Müeyyidülmülk'ü de vezirlik makamına getirdi. Daha sonra başşehir İsfahan'a hareket etti. Durumu öğrenen Sultan Berkyaruk da Zencan şehrine doğru yola çıktı. Bu sırada Mirâhür İnanç Yabgu ve diğer bazı emîrler, Sultan Berkyaruk'a haber gönderip müstevfi Mecdülmülk el-Balaşânî'yi kendilerine teslim etmesini istediler. Sultan bu isteği kabul etmedi; emîrleri ikna edemeyince 200 kişiyle ordugâhtan ayrılmak zorunda kaldı. Mecdülmülk yüzünden Sultan Berkyaruk'a muhalefet eden emîrler Harrekân'da Muhammed Tapar'a katıldılar. Muhammed Tapar, Berkyaruk'u takip etmek amacıyla Rey şehrine doğru yola çıkınca onunla savaşmayı göze alamayıp İsfahan'a dönen Berkyaruk halkın şehir kapılarını açmaması üzerine Hüzistan'a gitmek için İsfahan'dan ayrıldı.

Muhammed Tapar 2 Zilkade 492'de (20 Eylül 1099) Rey'e ulaştı. Bağdat şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin, Musul Emîri Kürboğa ve el-Cezîre hâkimi Çökürmüş gibi

emîrlerin kendisine katılmasıyla güçlendi. Sa'düddeve Gevherâyin'i Bağdat'a gönderip halifeden kendi adına hutbe okutmasını istedi. Bu isteğe uyan Halife Müstazhir-Billâh, "Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn" lakabını verdiği Muhammed Tapar'ın sultanlığını tasdik ederek onun adına hutbe okuttu (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099). Bunun üzerine Berkyaruk kendini halifeye yeniden meşrû sultan ilân ettirmek için harekete geçti. Vâsıt'ta iken Hille (Mezyedî) Emîri Seyfüddeve Sadaka b. Mansûr da onun yanında yer aldı. Böylece Sadaka'nın desteğiyle 15 Safer 493'te (31 Aralık 1099) Bağdat'ta hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmaya başlandı. Muhammed Tapar'ın yanında olan Kürboğa gibi bazı emîrler Berkyaruk'un safına geçtiler. Kış Bağdat'ta geçiren Sultan Berkyaruk çok sayıda Türkmen'in kendisine katılmasından sonra Muhammed Tapar üzerine yürüdü. 4 Receb 493'te (15 Mayıs 1100) Hemedan yakınlarındaki Sefidrûd'da ceyran eden savaşta Mirâhür İnanç Yabgu'nun hücumları sonunda bozulan birliklerini toparlayamayan Berkyaruk elli kişiyle savaş meydanını terketti. Vezir Müeyyidülmülk, Berkyaruk'un esir düşen veziri Ebü'l-Mehâsin'i Bağdat'a gönderip Halife Müstazhir-Billâh'tan hutbenin tekrar Muhammed Tapar adına okunmasını istedi. Halife de bu isteğe uyarak 14 Receb 493 (25 Mayıs 1100) Cuma günü hutbeyi Muhammed Tapar adına okuttu.

Sultan Berkyaruk, savaşın ardından emîr-i dâd Habeşî b. Altuntak ve diğer emîrlerden yardım sağlamak için çıktığı yolculukta Muhammed Tapar'ın öz kardeşi Horasan Meliki Sencer'e yenilince Cürcân ve Damgan'a (Dâmegân) giderek yeni kuvvetler toplamaya çalıştı. Muhammed Tapar, daha fazla kuvetlenmesine fırsat vermeden Berkyaruk ile savaşmak üzere Hemedan'a yürüdü. 3 Cemâziyelâhir 494'te (5 Nisan 1101) Hemedan'da yapılan savaş Muhammed Tapar'ın yenilgisi ve veziri Müeyyidülmülk'ün esir düşmesiyle sonuçlandı.

Muhammed Tapar yenilgiden sonra Melik Sencer'in yanına gitti. Cürcân'dan Damgan'a gelen iki kardeş buradan Rey'e hareket etti; Berkyaruk da Rey'e doğru yola çıktı. Zaferin ardından Berkyaruk'a katılanların sayısı bir ara 100.000'e ulaştı. Ancak daha sonra bazı emîrler Berkyaruk'tan ayrılmaya başladılar. Muhammed Tapar ile Sencer yeniden toparlanmasına imkân vermeden Berkyaruk üzerine yürüdüler. Ümitsizliğe kapılan Berkyaruk 5000 kişilik bir kuvvetle 17 Zilkade

494'te (13 Eylül 1101) Bağdat'a girdi. Muhammed Tapar ve Sencer Berkıyaruk'u takip ederek on gün sonra Bağdat'a ulaştılar. Yirmi gün Bağdat'ta kalan Muhammed Tapar ve Sencer'in halifenin desteğine rağmen Berkıyaruk'un kuvvetlerine son darbeyi neden indiremediği bilinmemektedir.

Sencer'in Horasan'a dönmesinin ardından Bağdat'tan ayrılan Muhammed Tapar ile onu takip eden Berkıyaruk Rûzrâver'de karşı karşıya geldiler. Bazı küçük çarpışmalardan sonra taraflar arasında antlaşma sağlandı (4 Rebülevvel 495 / 27 Aralık 1101). Ülke topraklarının resmen ikiye bölündüğü bu antlaşmaya göre Berkıyaruk sultan, Muhammed Tapar melik unvanını alacak, Muhammed Tapar kendisine bırakılan bölgelerde üç nevbet çaldırarak ve Sultan Berkıyaruk'a yılda 1.300.000 dinar vergi ödeyecekti. Ancak bu antlaşma uzun sürmedi. Muhammed Tapar bir süre sonra kendisini barışa ikna eden emirlerden Besmel'i öldürttü, Emîr Ay Tegin'in gözlerine mil çektirdi. Ardından Rey'e gidip beş nevbet çaldırarak sultanlığını ilân etti. Bunun üzerine sefere çıkan Berkıyaruk, Rey yakınlarında cereyan eden savaşta Muhammed Tapar'ı mağlûp etti (Cemâziyelevvel 495 / Mart 1102). Muhammed Tapar az sayıda taraftarıyla İsfahan'a kaçtı. Berkıyaruk tarafından kuşatılan Muhammed Tapar erzak sıkıntısı çekmeye başlayınca 1050 süvariyle İsfahan'dan gizlice ayrıldı. Muhammed Tapar'ın Sâve istikametinde gittiğini öğrenen Berkıyaruk'a bağlı kuvvetler onu takip etti. Hoy kapısında meydana gelen savaşta (8 Cemâziyelâhir 496 / 19 Mart 1103) Emîr Ayaz'ın 500 kişilik süvari birliği Muhammed Tapar'ın ordusunu bozguna uğrattı.

Yıllardan beri devam eden iç savaşların devleti yıprattığını gören Berkıyaruk ve Muhammed Tapar, Kadı Ebü'l-Muzaffer el-Cürcânî ve Ebü'l-Ferec el-Hemedânî'nin de teşvikiyle barış yapmaya karar verdiler. Rebüülâhir 497'de (Ocak 1104) gerçekleştirilen antlaşmaya göre Sultan Berkıyaruk, Muhammed Tapar'ın beş nevbet çaldırmasına müdahale etmeyecek, Muhammed Tapar'ın payına düşen şehirlerde Berkıyaruk adına hutbe okunmayacak, aralarındaki yazışma vezirler vasıtasıyla yapılacak, askerler diledikleri tarafa geçebilecekti. Cibâl, Fars, İsfahan, Rey, Hemedan, Hûzistan ve Bağdat Berkıyaruk'un; Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul, Suriye ve Hille Emîri Sadaka b. Mansûr'un idaresindeki topraklar Mu-

hammed Tapar'ın hâkimiyetine bırakılacaktı. Ayrıca Berkıyaruk'tan sonra Muhammed Tapar sultan olacak, Melik Sencer'in Mâverâünnehir ve Horasan'daki durumunda herhangi bir değişiklik yapılmayacaktı; Sencer, Muhammed Tapar'ı metbû tanımaya devam edecekti. Bu antlaşma sayesinde Sultan Melikşah'ın 485'te (1092) ölümüyle başlayan taht kavgaları sona ermiş oluyordu.

Antlaşmanın ardından İsfahan'a geçen Berkıyaruk burada hastalandı, Bağdat'a götürülürken Burücird'de ağırlaştı. Oğlu Melikşah'ı veliht, Emîr Ayaz'ı ona atabeg tayin ettikten kısa bir süre sonra vefat etti (2 Rebüülâhir 498 / 22 Aralık 1104). Atabegiyeye Bağdat'a giden Melikşah, Halife Müstazhir-Billâh tarafından 23 Rebüülâhir 498'de (12 Ocak 1105) "Celâlüddevle" lakabıyla sultan ilân edildi. Bu sırada Musul'u kuşatmakta olan Muhammed Tapar, Berkıyaruk'un ölüm haberini alınca Bağdat'a hareket etti ve 23 Cemâziyelevvel 498'de (10 Şubat 1105) şehre girdi. Şehrin batı yakasında hutbe Muhammed Tapar, doğusunda Melikşah adına okunmaktaydı. Taraflar yeni bir savaşa hazırlanırken barış müzakereleri olumlu sonuçlandı; ileri gelen devlet adamları Muhammed Tapar'ın huzuruna çıkarak atabeg Emîr Ayaz ve Melikşah adına af dilediler. Muhammed Tapar böylece Büyük Selçuklu Devleti sultanı oldu (26 Cemâziyelevvel 498 / 13 Şubat 1105).

Sultan Muhammed Tapar, tahta geçince merkezî otoriteyi sağlamak amacıyla yoğun bir mücadele başlattı. Tavırlarından rahatsız olduğu Atabeg Ayaz'ı öldürttüktan sonra Selçuklu hânedanından Mengüpars b. Bôripars'ın isyanını bastırdı (499/1105-1106). Musul Emîri Çökürmüş ve Atabeg Çavlı Sakavu'yu itaat altına aldı. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşan'ın 25 Receb 500 (22 Mart 1107) tarihinde Musul'a girip kendi adına hutbe okutması üzerine Çavlı Sakavu kumandasında gönderdiği kuvvetlerle Habur nehri kıyısında I. Kılıcarşan'ı bozguna uğrattı (9 Şevval 500 / 3 Haziran 1107) ve onun ölümüyle kuvvetli bir rakibinden kurtulmuş oldu (İbnü'l-Esir'e göre [el-Kâmil, X, 429] savaş 20 Zilkade 500 [13 Temmuz 1107] tarihinde cereyan etmiştir). Ardından, taht kavgalarından istifade ederek hâkimiyet sahalarını genişleten ve Selçuklu sultanlarına karşı gelen Hille Mezyedî Emîri Sadaka b. Mansûr'u bertaraf etti (19 Receb 501 / 4 Mart 1108).

Muhammed Tapar'ı en çok uğraştıran meselelerden biri de Bâtınîler'in faaliyet-

leri olmuştur. Sultan Melikşah zamanından beri gizli bir örgüt halinde faaliyette bulunan Bâtınîler'le mücadeleyi gayri müslimlerle cihaddan daha önemli gören sultan, Şahdiz (Dizkûh) Kalesi'ne bir sefer düzenledi. Kaleyi ele geçirip İsmâilî-Bâtınî reisi İbn Attâş'ı esir aldı ve birçok bâtınîyi öldürttü (Zilkade 500 / Temmuz 1107). Sultan, Bâtınîler'e karşı ikinci seferi Alamut üzerine tertip etti (Muharrem 503 / Ağustos 1109); ancak kış bastırınca geri dönmek zorunda kaldı. Atabeg Anuş Tegin Şirgîr, Cemâziyelevvel 505'te (Kasım 1111) Bâtınîler'e ait Bîre Kalesi'ni ele geçirdi. Muhammed Tapar, Selçuklu Meliki Ridvan devrinde Halep'te oldukça kuvvetlenen Bâtınîler'e karşı da bir harekât başlattı. Halep Meliki Alparslan el-Ahras ile iş birliği içinde çok sayıda bâtınî öldürüldü (507/1113-14). Sultan, Alamut'a son darbeyi indirmek üzere yine Atabeg Anuş Tegin Şirgîr'i görevlendirdi. 11 Rebülevvel 511 (13 Temmuz 1117) tarihinde başlayan kuşatma Muhammed Tapar'ın ölüm haberinin gelmesiyle kaldırıldı.

İslâm dünyası, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra taht kavgaları ve mezhep çatışmaları yüzünden Haçlı istilâsına mâruz kalmış; Urfa, Antakya, Kudüs gibi stratejik önem taşıyan üç büyük şehrin Haçlılar'ın eline geçmesi bile hükümdar ve emirleri Haçlılar'a karşı harekete geçirememişti. Muhammed Tapar tahta geçince Emîr Çökürmüş'ü Richard de Salerne'in idaresindeki Urfa üzerine gönderdi. Çökürmüş 450 Frank piyadesini katledeyerek Musul'a döndü.

Haçlılar, sahil bölgesini ve Suriye'deki kaleleri ele geçirdikten sonra müslüman halka zulüm ve işkence yapmış, bir kısmını katletmişti. Halktan gelen şikâyetler üzerine Muhammed Tapar, Emîr Çavlı Sakavu kumandasında büyük bir orduyu Haçlılar'a karşı sefere memur etti (500/1106). Ancak emirler arasındaki çıkar çatışması yüzünden bu sefer gerçekleşmedi. Trablusşam Emîri Fahrümülk İbn Ammâr ile Dimaşk Atabegi Tuğtegin'in Haçlılar'a karşı yardım istekleri de aynı sebeplerden dolayı cevapsız kaldı (502/1108). Muhammed Tapar, ertesi yıl kendisine tâbi emirlere haber yollayıp Haçlılar'a karşı cihada kararlı olduğunu bildirdi. Atabeg Tuğtegin'e de mektup göndererek orduyu sevk ve idare etmesini istedi. Fakat çeşitli engeller yüzünden bu sefer de gerçekleştirilemedi.

Haçlılar'la mücadeleden vazgeçmeyen Muhammed Tapar, Musul Emîri Mevdûd b. Altun Tegin kumandasındaki bir ordu-

yu Urfa üzerine gönderdi (503/1110). Selçuklu ordusu şehri ele geçiremedi, ancak Fırat kenarında Franklar'a ağır bir darbe indirdi. Mevdûd 504 (1111) ve 505 (1112) yıllarında Urfa'ya iki sefer daha düzenleyerek bazı başarılar kazandıysa da yine Urfa'yı fethedemedi. Ardından Atabeg Tuğtegin, Mevdûd, Sincar Emîri Temirek ve Ayaz b. İlgâzî'nin emrindeki kuvvetlerden oluşan Selçuklu ordusu Taberiye yakınlarında Haçlı ordusunu yenilgiye uğrattı (11 Muharrem 507/28 Haziran 1113). Mevdûd'un aynı yıl Dimaşk'ta öldürülmesi Haçlılar'la mücadele eden Selçuklu ordusu için ağır bir kayıp oldu.

Muhammed Tapar, Mevdûd'un yerine Aksungur el-Porsukî'yi Musul valiliğine tayin edip Haçlılar'la cihada memur etti. Urfa üzerine yürüyüp şehri iki aydan fazla muhasara eden Aksungur, yiyecek sıkıntısı ve emirlerin çekişmesi yüzünden kuşatmaya son vermek zorunda kaldı. Dönüşte Urfa, Serûc (Suruç), Sümeysât ve Fırat kenarında Haçlılar'a ait ekili araziye ve bahçeleri tahrip ettirdi (507/1114). Daha sonra Dimaşk Atabegi Tuğtegin ve İlgâzî'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı Haçlılar'la ittifak yaptığını haber alan sultan, Hemedan Emîri Porsuk b. Porsuk'u Haçlılar'a karşı mücadele ile görevlendirdi; ancak Selçuklu ordusu Teldânîs'te Haçlılar'ın beklenmedik baskını karşısında mağlûp oldu (509/1115). Aksungur el-Porsukî, 1114'te kaybettiği itibarını tekrar kazanmak amacıyla ve Tuğtegin'in desteğiyle Bikâa vadisindeki Haçlılar'a saldırdı; 3000'i aşkın Frank şövalyesini öldürüp çok miktarda ganimetle geri döndü (510/1116).

Karahanlılar'la Selçuklular arasındaki münasebetler Muhammed Tapar devrinde zaman zaman bozulmakla birlikte Karahanlılar, Muhammed Tapar'ı metbû tanımaya devam ettiler. Gazneli Sultanı III. Mesud döneminde (1099-1115) Gazneli-Selçuklu ilişkilerine barış hâkim oldu ve siyasî evlilikler yoluyla dostluklar pekiştirildi. Daha sonraki yıllarda Muhammed Tapar, Arslan Şah ile Behram Şah arasındaki taht kavgalarına müdahale ederek Behram Şah'ın sultan ilân edilmesini sağladı, böylece Gazneliler'i kendisine tâbi kıldı (510/1117). Yapılan antlaşmaya göre hutbede önce Muhammed Tapar'ın, ardından Sencer'in ve nihayet Behram Şah'ın adı okunacak ve Gazneliler Selçuklular'a yıllık vergi ödeyeceklerdi. Gürcü Kralı II. David'in Kafkasya'daki Türkmenler'i bölgeden uzaklaştırıp Gence'ye kadar ilerlemesi üzerine Muhammed Tapar 503

(1110) yılında gönderdiği orduyla Gürcüler'i mağlûp etti. Onun döneminde Abbâsî halifeliğiyle ilişkiler de normal bir seyir takip etmiştir. Melikşah'tan sonra Selçuklular arasındaki taht kavgaları sırasında tarafsız kalan Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Bağdat'a kim hâkim olmuştusa hutbeyi onun adına okutmuştur. Muhammed Tapar, gerek saltanat mücadelesinde gerekse tek başına Büyük Selçuklu tahtına geçtikten sonra Abbâsî halifesinin adını ve lakabını hutbelerde birinci sırada zikretmeyi ihmal etmemiştir.

Bir süredir hasta olan Muhammed Tapar, 511 yılı kurban bayramında (4-6 Nisan 1118) Oğuz töresince büyük bir toy düzenledi ve bu ziyafet sonunda sofrasını ve sarayını yağmalattı. 15 veya 23 Zilhicce (9 veya 17 Nisan) günü beş öğlünden (Mahmud, Tuğrul, Mesud, Süleyman Şah, Selçuk Şah) en büyüğü olan Mahmud'u yanına çağırarak artık ömrünün sonuna geldiğini söyledi, tahta oturmasını ve devlet işlerine nezaret etmesini istedi. Emirlerden onun için biat aldı. 24 Zilhicce 511 (18 Nisan 1118) tarihinde vefat eden Muhammed Tapar'ın cenazesi İsfahan'da yaptırıldığı medresenin hazinesine defnedildi. Bütün tarihçilerin ittifakla belirttiğine göre dedesi Alparslan'ı örnek alan Muhammed Tapar dindar, dinî ilimlere vâkîf, âdil, merhametli, akıselim sahibi, cömert, ilim adamlarını himaye eden bir hükümdardı. Halkın işleriyle yakından ilgilenir, kendisine sunulan her dilekçeği okur, halka adalet, doğruluk ve insafla muamele edilmesini isterdi. Mükûs, darâib ve ictiyâzât gibi bazı gayri şer'î vergileri kaldırdığı için halkın sevgisini kazanmıştır.

İç mücadelelerin bozduğu birliği yeniden kurarak Büyük Selçuklu Devleti'ne eski itibarını ve kudretini kazandıran Muhammed Tapar, "es-Sultânü'l-a'zam Ebû Şücâ' Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Kasîmu emîri'l-müminîn" lakabıyla anılır ve kaynaklarda "Selçuklular'ın güçlü adamı ve kusursuz insanı" olarak tanıtılır. Onun Bâtınîler ve Haçlılar'la yaptığı mücadele İslâm dünyasında takdirle karşılanmış, *Gazâlî Naşihatü'l-mülûk (et-Tibrü'l-mesbûk fi naşihati'l-mülûk)* adlı eserini, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî astronomiyle ilgili bir kitabını ona ithaf etmiştir. Bağdâdî ayrıca sultanın bir sorusuna cevap olarak *Risâle fî sebabi zühûri'l-kevâkibi leylen ve hafâ'ihâ nehâren* adıyla bir eser kaleme almış, İbnü'l-Belhî *Farsnâme*'yi onun emriyle yazmıştır. Muhammed Tapar imar faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiş, Melikşah'ın Bağdat'ta inşasını başlattığı Sul-

tan Camii'ni tamamlamış, İsfahan'da bir medrese, Nizâmiye Medresesi civarında da sûfiler için bir ribât yaptırmış ve su karnalları açtırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mücmelü't-tevârih ve'l-kıtaş (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 384-385, 408-410, 412-414, 429, 465; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk (Amedroz)*, bk. İndeks; İbnü'l-Ezrak el-Fâriki, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Kahire 1959, bk. İndeks; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, IX, tür.yer.; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 148-163; *Ah-bârü'd-devleti's-Selçukîyye* (Lugal), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bühdârî, *Züb-detü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/1, s. 8, 19, 23, 27, 29-31, 35, 37-38, 45-46, 52, 62, 68, 72, 98-99, 234, 272, 444-445; İbnü'l-Adîm, *Züb-detü'l-haleb*, II, 86, 153, 159, 168; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 71-74; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 53, 67-78, 80; Muhammed b. Abdullâh el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selçukîyye* (trc. Abdünnâim M. Haseneyn - Hüseyin Emin), Bağdat 1979, s. 82-94, bk. İndeks; Zahirüddin-i Mar'âşî, *Târih-i Taberistân ve Rüyân ve Mâzenderân* (nşr. M. Hüseyin Tesbihî), Tahran 1345 hş./1966, s. 94; *Urfa! Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreevyan), Ankara 1962, bk. İndeks; Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, Paris 1940, s. 181-183, 241-268, 272, 274, 275, 277; Coşkun Aİptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, İstanbul 1985, bk. İndeks; a.mlf., "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 517-524; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 11, 33, 52, 53, 87, 90-92, 98-100, 107-108, 110, 122; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990; a.mlf., *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, bk. İndeks; B. Lewis, *Haşîşiler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 44, 46, 49, 50, 88; Th. Houtsma, "Muhammed b. Melikşah", *IA*, VIII, 481-482; C. E. Bosworth, "Muhammed b. Malik-shâh", *EP* (İng.), VII, 408.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MUHAMMED b. TAYFÛR

(bk. SECÂVENDÎ, Muhammed b. Tayfûr).

MUHAMMED b. TEKİŞ

(محمد بن تكش)

Hârizmşâh Alâüddîn (Kutbüddîn) Muhammed b. Tekiş
(ö. 617/1220)

Hârizmşahlar Devleti hükümdarı
(1200-1220).

Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in oğludur. Ağabeyi Melikşah'ın ölümü üzerine veliaht tayin edildi ve Horasan valiliğiyle görevlendirildi (593/1197). İsmâîlîler'in elin-